

CSERÉPSZAVAZÁS MINT A KIREKESZTÉS EGY FORMÁJA – AZ OSZTRAKISZMOSZ PSZICHOANALITIKUS PERSPEKTÍVÁBÓL

VARGA RITA

IDÉZETEK NEMTÖRŐDÖM HASZNÁLATA

Meglehetősen sok szövegben felbukkan egy rejtélyes, Sigmund Freudnak tulajdonított idézet: „A civilizáció akkor kezdődött, amikor egy dühös ember kövek helyett szavakkal kezdett dobálózni.”¹ Pontos hivatkozást egyik szerző sem használ, aminek feltehetően az is az oka, hogy ebben a formában nem találni a fent nevezett passzust a freudi életműben. Ellenben hasonlóra lehet bukkanni egy 1893-ban tartott előadása (*Über den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene*) szövegében: „De ahogyan ezt egy angol író szellemesen megjegyezte: az az ember, aki először vágott lándzsa helyett szóbeli sértést az ellenségéhez, az volt a civilizáció megalapítója.”²

Az esetleges félreértések elkerülése végett érdemes megjegyezni, hogy ezzel a címmel jelent meg egy Josef Breuerral közös tanulmányuk is (amelynek alcíme: *Vorläufige Mitteilung*). Először a *Neurologisches Zentralblatt* hasábjain (1893. január 1., 15.), ezt követően a *Wiener medizinische Blätter*-ben (január 19., 26.). Az előadást, amely a szóban forgó idézetet is tartalmazza, eközben január 11-én tartotta meg a Wiener Medizinische Club közönsége előtt – részben a Breuerral végzett közös munka ismertetése céljából. Az eredeti tanulmányuk még ebben az időszakban ismét megjelent, újra két részletben a *Wiener Medizinische Presse*-ben (január 22., 29.); idővel pedig a Breuerral közös *Studien über Hysterie* (1895) kötetben kapott helyett. Az is megnehezíthette tehát a fenti idézetet felhasználók dolgát, hogy két szöveg is mozgásban volt párhuzamosan, és a nevezett szakasz csak az előadásban található meg – az a *Vorläufige Mitteilung*ban még nem szere-

---

¹ A különféle idézeteknek, „bölcességeknek” fenntartott internetes portálokon, a közösségi oldalakon és esetenként tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő szövegekben is megjelenik az idézet, azonban – mint látni fogjuk, nem véletlenül – forrásmegjelölés nélkül.

² Freud, S.: On the Psychical Mechanism of Hysterical Phenomena: A Lecture In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud Vol. III. (1893-1899) Early Psycho-Analytic Publications*. London, Vintage, 2001, 36. [saját fordítás]

pelt, de mégis az kanonizálódott a freudi életműben a sok átfedést tartalmazó előadásszöveggel szemben.

Az angol összkiadás szerkesztői sem tudták azonban azonosítani, hogy melyik angol íróra célozhatott a szövegrészletben Freud, aki köztudott, hogy a kor szokásaihoz híven, mértéktartóan utalt az általa felhasznált forrásokra. A jelenség, amelyre az idézet utal, annak ellenére, hogy a tanulmányban nem kapott helyet, mindenesetre jelentőséggel bírhatott Freud számára, mert *A vice és viszonya a tudattalanhoz* (1905) című szövegében ismét feltűnik, ahol már ugyan hivatkozik, de nem az angol íróra: „Lichtenberg nálam drasztikusabban megfogalmazza: »Olyankor, amikor manapság azt mondjuk, hogy bocsánatot kérek, valaha pofonvágtuk (sic!) az illetőt.«”³

ELHÁRÍTÓ MECHANIZMUSOK ÉS A KULTÚRA

Számunkra, ahogy feltehetően Freud számára is, azért bír kiemelt jelentőséggel ez a gondolat, mert kellően reprezentálja, hogy az elhárító mechanizmusok nemcsak az egyéni viselkedésben, hanem a társadalmi folyamatokban is megfigyelhetőek. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a civilizáció születése hogyan kapcsolódik Freud előadásának tárgyához, a hisztériához? Freud úgy véli, hogy bármilyen sérelemre a leginkább adekvát reakció az, ha ugyanazzal a tettel reagálunk. A sértett idegrendszerének izgatottsági szintje csak ilyen módon tud helyre állni. A különböző elhárító mechanizmusok azonban megakadályoznak bennünket abban, hogy ily módon cselekedjünk, és ez válik egyszersmind a civilizált viselkedés alappillérvé. Egyúttal viszont kell találni egy másfajta, de társadalmilag elfogadható módját az izgatottság levezetésének, amire például a hisztériás beteg nem képes. Míg a legtöbb ember esetében ezeknek a sérelmeknek az emléke elhalványul, nem olyan erővel jelentkeznek a későbbiekben már, addig a hisztériás ember belebetegszik az elmaradt adekvát reakció hiányába.⁴

Már ebben a korai Freud szövegben megjelenik annak a gondolatnak a csírája, amely majd csak a későbbiekben, a *Totem és tabu* (1912) és a *Rossz közérzet a kultúrában* (1930) című szövegekben kerül alaposabb kidolgozásra, miszerint a kultúra születését, a civilizáció létrejöttét az elhárító mechanizmusoknak (is) köszönhetjük. Azok a cselekedetek, amelyek gondolata ellen manapság védekezünk, elmélete szerint, a primitív időben valódi

---

³ Freud, S.: *A vice és viszonya a tudattalanhoz*. In: Sigmund Freud: *Esszék*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1982. 118.

⁴ *On the Psychological Mechanism of Hysterical Phenomena: A Lecture*. id. kiad. 36-37.

tettekben manifesztálódtak.⁵ Ha a pszichoanalitikus fogalmak ilyen módon kiterjeszhetővé válnak, akkor viszont érdemes eltöprengeni azon, hogy mit is értünk pszichoanalízis alatt?

MIT AD NEKÜNK A PSZICHOANALÍZIS?

A pszichoanalízis több tudomány- és életterületen is releváns szereppel bírhat. Egyrészt, és talán elősorban, egy korszakalkotó elmélet a pszichés rendellenességek teóriái között. Másrészt, de mégis ebből kifolyólag egy sajátos eljárás is a lelki eredetű problémák kezelésére: tehát a leíró elmélet mellett terápiás praxis is. Harmadrészt metapszichológia, amennyiben a pszichés működés általános felfogását értjük alatta. Végül pedig természeténél fogva kiterjeszhető a kultúra elméletévé is. Ezzel a széleskörű érdekeltséggel is magyarázható, hogy számtalan diszciplína kapcsolódik az osztrák neurológus örökségéhez, többek között a filozófia (pl. Derrida, Lacan), az esztétika (pl. Ricoeur), az irodalom- (pl. Bloom) és a filmelmélet (pl. Metz), az antropológia (Róheim Géza), valamint a pszichológia (ego-pszichológia, tárgykapcsolat-elmélet) etc. Így nem csoda, hogy a nagyszámú továbbgondolás mellett sok kritika is érte a pszichoanalitikus megközelítésű koncepciókat és általában a pszichoanalitikus elméletet. Kétségtelen, hogy egy ilyen volumenű teóriában akadnak buktatók, főleg, ha pszichológiai vonatkozásait nézzük (elég csak abba belegendolni, hogy egy pszichológiai teóriát milyen mértékben meghatároz, hogy az elméletalkotó milyen betegcsoporttal van kapcsolatban).⁶ Freud vitathatatlan érdeme azonban, amely egyúttal persze a hátrányára is van az elméletnek, hogy átfogóan törekedett az emberi élet számos területén feltűnő jelenségek magyarázatára. Ezáltal a pszichoanalitikus gondolkodás hibáival, logikai bukfenceivel együtt egy sajátos megközelítésmódot jelent a világhoz, a társadalomhoz, a másik emberhez és természetesen saját magunkhoz is.

Milyen a pszichoanalízisből származó fogalmakat érdemes mozgásba hoznunk a kirekesztés kapcsán? Mindenekelőtt az elhárító mechanizmusokat érdemes kicsit közelebbről megnézni. Freud is foglalkozott már velük, közülük leginkább az elfojtással, de bővebb kifejtésüket a lányánál, Anna Freudnál lehet megtalálni. Az elhárító mechanizmusok funkciója, hogy segítik az ént az ösztön-énből származó konfliktusok kezelésében. Anna Freud *Az én és*

---

⁵ Vö. Freud, S.: *Totem és tabu*. Budapest, Belső Egészség, 2011. 143-161,

Vö. Freud, S.: *Rossz közérzet a kultúrában*. In. Sigmund Freud: *Esszék*. Budapest Gondolat Kiadó, 1982. 391.

⁶ Vö. Scull, A.: *A hisztéria felkavaró története*. Budapest, Holnap Kiadó, 2013. 101-116.

az *elhárító mechanizmusok* (1966) című művében tíz különböző mechanizmust említ: regresszió, elfojtás, reakcióképzés, izoláció, meg nem történtté tétel, projekció, introjekció, ön maga ellen fordulás, ellentétbe fordítás és a szublimáció;⁷ de ez a lista azóta már bővült. Szokás az elhárító működéseket hierarchiába rendezni, ahol a „primitív” és az érett dimenziók mentén helyezik el azokat. Minden ember használ elhárításokat, nemcsak a patológiával rendelkezők. Egyszerre több is jellemző lehet egy személyre, és a körülmények függvénye is, hogy az aktuális szituációban melyik elhárítás a domináns. A tanulmány témájához kapcsolódóan két érettebb elhárító mechanizmust érdemes kiemelni: a humort és a szublimációt. Korábban már szó esett róla, hogy nem csak az egyéni működés kapcsán van létjogosultsága ezeket a mechanizmusokat számításba venni, hanem társadalmi szinten is. Ha ellenségeink neveltség tárgyává tesszük vagy kirekesztjük, akkor mindkét esetben arról van szó, hogy egy negatív indulatot igyekszünk elfogadható formában elvezetni. A társadalmilag elítélendő agresszív cselekedetet nem hajtjuk végre, hanem a humorban vagy más átszellemített formában manifesztálódik: „Azáltal, hogy ellenségünket kicsinynek, alacsonyabb rendűnek, megvetendőnek vagy neveltségnek mutatjuk, mintegy kerülő úton mégis átéljük legyőzésének örömét, amiről a harmadik, aki mindvégig kívülálló maradt és semmi erőfeszítést nem tett, nevetésével győz meg bennünket.”⁸ Freud tehát a viccet eloldja attól a filozófiai és esztétikai háttértől, amely addig meghatározta, és a tiszta esztétikum létjogosultságának elvitatásával pszichológiai tényé teszi azt.⁹ Hasonló a helyzet a részben már említett szublimáció esetében is, ahol az elfojtott részösztönöket magasabb rendű, társadalmilag hasznos célokra sikerül felhasználni. A szublimáció az, ami Freud szerint, mint elhárító mechanizmus felelős a legmagasabb kulturális eredmények létrejöttéért.¹⁰

A kirekesztés pszichoanalitikus tárgyalásakor a totemlakoma jelenségét érdemes még feleleveníteni. Freud ezt egy meglehetősen ambivalens indulatokat keltő eseményként írja le. A törzs megöli totemállatát, amely tett alapvetően tilos, de a résztvevőknek valamilyen módon mégis igazolniuk kell cselekedetüket és bűnbánatukat. A megölt állat felett a törzs tagjai sírnak és jajgatnak. Ezt követően azonban nagy ünneplés veszi kezdetét. Freud rámutat, hogy ebben a jelenetben a totemállat az apát helyettesíti. A totemlakoma

---

⁷ Freud, A.: *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Budapest, Animula, 1994. 34.

⁸ Freud, S.: A vicc és viszonya a tudattalanhoz. 118.

⁹ Táneczos P.: Az elmeél logikájától a komikus örömezig – Motivikus analógiák Friedrich Schlegel és Sigmund Freud vicckoncepciójában. In: Nemesi A. L., T. Litovkina A., Barta Zs., Barta P. (Szerkesztette): *Humorstílusok és -stratégiák*. Budapest, Tinta Kiadó, 2018. 393.

¹⁰ Freud, S.: *Pszichoanalízis*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1990. 72.

a régmúltban meggyilkolt apa elleni tettnek állít emléket, ugyanis Freud szerint joggal feltételezzük, hogy amit ma az Ödipusz-komplexus lelki valóságában megélünk, az az archaikus múltban valódi tettekben nyilvánult meg – már a totemlakomában sem ténylegesen az apát ölik meg, hanem a vele azonosított állatot. A totemállat tehát azt az apát helyettesíti, akit egyszerre csodáltak és irigyeltek. Csodálták, hiszen bizonyos adottságaiban felülmúlták őket, és irigyelték, mert ezen képességei birtokában hatalmi és nemi szükségleteik kielégítését akadályozta.¹¹

KIREKESZTÉS

Jelen tanulmány interdiszciplináris jellegét az adja, hogy a pszichoanalízis, a szociálpszichológia és a történelemtudomány közös metszetében helyezkedik el. Történelem és pszichoanalízis elsőnek talán távoli területnek tűnhet egymástól, de kapcsolatukat mi sem érzékelteti jobban, mint az, hogy mindkettőnek a múltban történt tettek és az azokból származó emlékek képezik a tárgyát.¹² A tanulmány célkitűzése, hogy egy történelmi példán keresztül szemléltesse, miként lehet tetten érni a fentiekben már vázolt folyamatot: az elhárító mechanizmusok kultúrateremtő aktusát. Mivel a történelmi példa a kirekesztés jelenségéhez köthető, ezért ennek szociálpszichológiai vonatkozásaira is ki kell térnünk. Így érünk körbe és bontakozik ki előttünk egy olyan interpretáció lehetősége, amely a kirekesztésben nemcsak egy elítélendő társadalmi jelenséget lát, hanem egy rendkívül hosszú történelmi és pszichés folyamat eredményét, ahol az ingerekre adott legadekvátabb fizikai választ (például az erőszakot vagy a gyilkolást) egy kevésbé brutális megoldás helyettesít (például a száműzést).

Ahhoz, hogy világosan lássuk, hogy az osztrakiszmosz hogyan kapcsolódik a kirekesztéshez, először is meg kell vizsgálnunk, hogy mit értünk kirekesztés alatt. A szociálpszichológia csak az utóbbi évtizedekben tette önálló kutatás témájává a kirekesztést, addig csak mint nemkívánatos következményt vette figyelembe. Ebből kifolyólag még nem rendelkezünk teljesen kidolgozott definíciókkal, és mindenre kiterjedő empirikus kutatások eredményeit se tudjuk összegezni. A társadalmi kitaszítottságon belül jelenleg négy területet különítenek el: a *kiközösítést*, amikor az illetőt figyelmen kívül hagyják, a *társas kirekesztést*, amikor nem fogadják be egy adott közösségbe, az *elutasítást*, amikor valamilyen módon nyilvánvalóvá teszik, hogy a továbbiakban

---

¹¹ Freud, S.: *Totem és tabu*. id. kiad. 142-144.

¹² Vö. Plato, A. von: Történelem és pszichológia – oral history és pszichoanalízis. In. *Korall*. 2005 (21-22). 23.

nem kívánatos egy adott csoportban, és a *zaklatást*, amikor valamilyen bántalmazással is illetik.¹³

A kirekesztést abból a szempontból is lehet értelmezni, hogy mely szükségleteket fenyegeti, ilyenek például a *valahová tartozás*, *önbecsülésünk* magas szintjének fenntartása, a másokkal való interakciók feletti *kontroll-igény* és a *létezésünk értelmes* voltában való hit szükségletei.

A kirekesztés különböző reakciót válthat ki a kirekesztett személyből. Ha van arra mód, hogy újra a csoport tagja lehessen, akkor nő a konformitása, valamint szenzitívebbé válik a társas jelzések iránt.¹⁴ Ha azonban nincs lehetősége a re-integrálódásra, akkor az ebből fakadó frusztráció agresszióhoz és más antiszociális viselkedéshez vezethet.¹⁵ Láthatjuk tehát, hogy a kirekesztés a társadalom számára adaptív tulajdonságokkal bírhat. Az egyén számára természetesen nehézségekkel jár, de ha figyelembe vesszünk evolúciós szempontokat is, akkor be kell látni, hogy a többség érdeke előbbre való az egyéni szempontoknál.

A kirekesztés pusztá fenyegetése is elég ahhoz, hogy adott egyén a csoport által megkövetelt elvárásokat betartsa, illetve felgyorsítja a társas dilemmákban¹⁶ az együttműködést.

AZ OSZTRAKISZMOSZ TÖRTÉNELMI JELENSÉGE

A fenyegetettségre kiváló példaként szolgál az osztrakiszmosz ókori gyakorlata.¹⁷ Kleiszthenész a türannoszok elűzése után újjászervezte az athéni

---

¹³ Williams, K. D., Forgas, J. P., von Hippel, W., Zadro, L.: A társas kizsájtott: Áttekintés. In: Williams, K. D., Forgas, J. P., von Hippel, W. (Szerkesztette): *A társas kirekesztés pszichológiája*. Budapest, Kairosz, 2006. 8.

¹⁴ Pickett, C. L., Gardner, W. L.: A társasmonitorozó-rendszer: a társas jelzésekre és információra való érzékenység fokozódása, mint a kirekesztésre és a közösség-igényre adott adaptív válasz. In: Williams, K. D., Forgas, J. P., von Hippel, W. (Szerkesztette): *A társas kirekesztés pszichológiája*. Budapest, Kairosz, 2006.

¹⁵ Twenge, J. M.: Mikor vezet a társas elutasítás agresszióhoz? A helyzetek, a narcizmus, az érzelmek, valamint a kapcsolódás-újrateremtés hatásai. In: Williams, K. D., Forgas, J. P., von Hippel, W. (Szerkesztette): *A társas kirekesztés pszichológiája*. Budapest, Kairosz, 2006.

¹⁶ Társas dilemmának nevezik a kölcsönös függés azon formáját, amikor az egyénnek az az érdeke, hogy rövidtávon saját jutalmát maximalizálja, miközben a csoport számára hosszútávon negatív következményekkel jár, ha mindenki így cselekszik.

¹⁷ Ouwerkerk, J. W., Kerr, N. L., Gallucci, M., Van Lange, P. A. M.: Elkerülni a társas halálbüntetést: a kirekesztés és az együttműködés társas dilemmákban. In: Williams, K. D., Forgas, J. P., von Hippel, W. (Szerkesztette): *A társas kirekesztés pszichológiája*. Budapest, Kairosz, 2006. 328.

államot, aminek része volt a cserépszavazás bevezetése is.¹⁸ Ennek lényege az volt, hogy évente megkérdezték a népgyűlésen, hogy szükségesnek tartják-e, hogy osztrakiszmoszt tartsanak, amivel meg tudták akadályozni bizonyos politikai vezeték közszereplését.¹⁹ Ezt követően, ha úgy ítélték, hogy van olyan polgár, aki látszólag nagy befolyásra tett szert, akkor végrehajtották a szavazást. Cserépdarabokra (osztrakon) írták fel a kétes polgár nevét, akit nem akartak a városban látni, és az agorán leadták a szavazatukat. Ha a cserépdarabok száma elérte a hatszázat, akkor a legtöbb szavazatot kapó polgárt tíz évre száműzték,²⁰ azonban a vagyonát és jogait megtarthatta, azt nem vették el tőle.²¹ Az állam szempontjából elvileg azért volt jelentősége ennek, hogy megakadályozzák vele, hogy a türannisz rendszere visszarendeződjön. Tehát egy olyan eszköz volt a nép kezében, amellyel kordában lehetett tartani az arisztokrácia azon tagjait, akik túlságosan kiemelkedtek a többiek közül, és feltehetően valamilyen negatív hatással lettek volna a közösség egészére. Inkább tekinthető tehát prevenciós eszközhöz, mint büntetőnek. Minden évben azonban nem került sor rá, és nem is volt hosszú életű (~70 év). Jelen tudásunk szerint az utolsó cserépszavazásra Alkibiadész és Nikiasz versengése kapcsán került sor. Azonban a két politikai vezér hívei a háttérben meggyeztek, és végül Hüperboloszt, egy vakmerő, de nem kiemelkedő alakot sújtottak száműzetéssel. Az eredménynek kezdetben örült a nép, de idővel arra a véleményre jutottak, hogy az „az egész intézmény megszégyenítése”, hogy egy ilyen hitvány alakra alkalmazták a cserépszavazást.²² Az eljárásban ugyanis volt egyfajta megtiszteltetés is, amit megérthetünk, ha kicsit jobban beleássuk magunkat a cserépszavazás mögött álló motivációkba.

Modern világunkból nézve is érthető, kevésbé idegen eljárásnak tűnik ez az athéni gyakorlat, tehát hogy akik valamilyen módon zsarnokságra törekednek, azokat ilyen demokratikus feltételek biztosítása mellett bizonyos időre kizárjuk a politikai életből. Persze főleg annak fényében, hogy nem is oly messze térben és időben, a spártai államban a Taigetosz árnyékában jönnek világra gyermekek. A két állam berendezkedése összehasonlíthatatlan, a példa csupán azt hivatott érzékeltetni, hogy a korban milyen eltérő meg-

---

¹⁸ Forsdyke, S.: *Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*. Oxford-Princeton, Princeton University Press, 2005. 142.

¹⁹ Plutarkhosz: Alkibiadész. In. Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. I. kötet. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 420.

²⁰ Plutarkhosz: Kimón. In. Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. I. kötet. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 760.

²¹ Ritoók Zs., Sarkady J., Szilágyi J. Gy.: *A görög kultúra aranykora*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1984. 165.

²² Plutarkhosz: Nikiasz. In. Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. I. kötet. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 842-844.

oldások voltak érvényben azokkal szemben, akik károsak lettek vagy lehettek volna a társadalom egészére. Már az ókori forrásokban is megjelenik azonban egy másik nézőpont, amely témánk számára sokkal relevánsabbnak tűnik. Nevezetesen az, hogy a szavazásnak kitett személy milyen érdemekkel rendelkezik. Periklész tanítómesterét, Damónt például azért száműzték, mert úgy gondolták, túlságosan okos.²³ Ariszteidészt, akinek többek között komoly szerepe volt a Marathón mellett vívott, perzsák elleni győztes csatában, az Athénban zajló belső harcok következtében nagy politikai riválisa, Themisztoklész intrikáival elérte, hogy száműzzék. Azt a vezért, akit igazságossága miatt nagyra becsültek.²⁴ Még hosszan lehetne sorolni, hogy ki mivel érdemelte ki, hogy száműzzék. Ahhoz azonban, hogy árnyaltabban lássuk, hogy miről is szólt tulajdonképpen az eljárás, talán ennyi is elegendő.

Valójában tehát, nem feltétlenül az állam számára veszélyt jelentő leendő zsarnoktól igyekeztek megmenteni a demokratikus berendezkedést, hanem a gyűlölet és irigység levezetésére a társadalom által is elfogadható módot akartak találni. Ahogy Plutarkhosz fogalmaz: „(...) mert dicsősége miatti gyűlöletüknek a zsarnokságtól való félelem nevét adták. Az osztrakiszmosz nem bűncselekményekért kirótt büntetés volt, hanem, hogy szépítsék, olyan intézkedésnek tüntették fel, mintha csökkentették és korlátozták volna vele a túlságosan nagy tekintélyt és hatalmat; alkalmazásával azonban tulajdonképpen elviselhető formák közt irigységüket elégitették ki, és így nem jóvátehetetlen intézkedésben, hanem a városból tíz évre szóló eltávolításban adták ki mérgüket.”²⁵ Tehát nem a félelem, hanem az irigység hajtotta őket. Így már az is jobban érthető, hogy miért dúlta fel őket Hüperbolosz száműzése, hiszen ezzel alkalmat adtak egy ilyen megvetendő személynek a kérkedésre.²⁶

Úgy tűnhet, hogy az, amit Plutarkhosz fogalmaz meg a cserépszavazással kapcsolatban, némileg ellentmond az eddigieknek. Az osztrakiszmosz a fentiekben úgy jelent meg, mint a zsarnokság ellenszere, mint egy olyan intézmény, amellyel meg lehet akadályozni a kiválóak túlhatalmát. Arisztotelész is ebben a szellemben ír a jelenségről a *Politikában*: nem volna-e neveléses, ha a kimagaslóan kiválóakra a törvényt próbálnánk rákényszeríteni, hiszen a többieket messze meghaladó ember szinte istenszámba megy, így inkább ő maga válik törvényé, mintsem hogy törvénynek alávetett személynek számítana.²⁷ Ilyen körülmények között hiába törekednék a polgárok egyen-

---

²³ Plutarkhosz: Ariszteidész. In. Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. I. kötet. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 504.

²⁴ Plutarkhosz: Ariszteidész. id. kiad. 511.

²⁵ Plutarkhosz: Ariszteidész. id. kiad. 511.

²⁶ Plutarkhosz: *Nikiasz*. id. kiad. 844.

²⁷ Arisztotelész: *Politika*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1984. 160. (1284a)

jogúságára, hiszen legfeljebb úgy járnánk, írja Arisztotelész, mint Antiszthenész meséjében a jogkövetelő nyulak az oroszlánokkal szemben: aki nem egyenlő erővel rendelkezik, aligha érheti el a jogegyenlőséget. A megoldás a problémára a cserépszavazás, amellyel a legkiválóbbakat, akiknek a részvételével nem jöhetne létre a jogegyenlőség túlzott hatalmuk miatt, száműzik. Arisztotelész hozzáteszi, hogy emiatt jogos lehet az osztrakizmosz, azonban szerencsésebb lenne már eleve úgy megalkotni a törvényeket, hogy erre már ne legyen szükség.²⁸

Látszólag tehát nehezen tűnik összeegyeztethetőnek a Plutarkhosz által felvázolt irigység és a zsarnoksággal szembeni óvintézkedés koncepciója, azonban ha hozzávesszük, hogy Arisztotelész Héraklész Argóról való kizárását is, mint a messze legkiválóbb száműzését írja le, érthetőbbé válik a politikai óvatosság és a pszichés tényező korrelációja: a potenciális zsarnokok éppen azért lesznek veszélyesek a demokráciára nézve, hogy kiválóságuk révén messze meghaladják a többieket. Az osztrakizmosz hajtóereje tehát az irigység lehetett – a túlzottan sikerrel és tehetséggel szembeni féltékenység – azonban ennek megvolt az a praktikus haszna is, hogy általa eltávolították az egyeduralom elérésére legalkalmasabbakat is. A zsarnoksággal szembeni ellenintézkedés magyarázata azonban könnyebben összeegyeztethető az önképpel, mint a zabolátlan irigység. Éppen ezért tanulságos Hüperbolosz száműzése, hiszen azáltal, hogy rá a képességei miatt nem lehettek féltékenyek, a cserépszavazás nem váltotta be a hozzá fűződő lelki igényeket, így az intézmény megcsúfolásává lett. Hüperbolosz száműzése leleplezett egy jól ismert titkot, amelynek jobb lett volna rejtekben maradnia:²⁹ azt, hogy a cserépszavazást az irigység motiválta.

Friedrich Nietzsche is hasonló módon interpretálja az osztrakizmosz jelenségét. Az 1872-ben összeállított *Öt előszó öt meg nem írt könyvhöz* című, életében kiadatlan szövegkorpuszában olvasható *A homéroszi versengés* című írása. Ebben Nietzsche, miután bemutatta az antik görögök „rémisztően kettős jellegét”,³⁰ rátér a kétféle Erisz tárgyalására. Hésziodosz nyomán arról ír, hogy a viszálynak két istennője volt: az egyik a megsemmisítő harcra buzdította a halandókat, míg a másik a versengés aktusára.³¹ Az utóbbi, jó Erisz lényege is az irigység volt azonban: a másik erényeire, tehetségére, sikerei való féltékenység volt a poliszt éltető versengés forrása. Nietzsche szerint a görögök ezt az irigységet önmagában nem tartották

---

²⁸ Arisztotelész: *Politika*. id. kiad. 161. és 216. (1284b és 1302b)

²⁹ Freud, S.: A kísérteties. In: Freud, S.: *Művészeti írások*. Budapest, Filum, 2001. 251.

³⁰ Nietzsche, F.: A homéroszi versengés. In: Nietzsche, F.: *Igazságról és hazugságról nem-morális értelemben*. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó, 2012. 52.

³¹ Nietzsche, F.: *A homéroszi versengés*. id. kiad. 56.

elutasítandó jellemvonásnak: „A görög ember *irigy*, és eme tulajdonságot nem hibának, hanem egy *jótekonny* istenség hatásának érzi (...).”³² Önmagában az irigységgel nincs gond, hiszen az a legnagyobb motiváló erő: azáltal kelnek versenyre egymással az ifjak – ki-ki felül akarja múlni a másikat a maga területén, legyen az sport, szónoklás, művészet vagy bármi más. A probléma Nietzsche szerint akkor jelentkezik, ha valaki túlzottan a többiek felé kerekedik: ha valamelyik egyén képességeiben, tehetségében, zsenialitásban annyira felülmúlja a többieket, hogy értelmetlenné válik a vele való versengés, akkor ezzel tönkre teszi a közösség mozgató erejét: megszűnik a polisztt életető agonalitás.

Nietzsche az osztrakizmoszban egy olyan stimulatív eljárást látott, amelynek révén eltávolítják a legkiválóbbakat, hogy ezáltal fenntartsák a kultúrát mozgató versenyt.³³ Mindig egyszerre több zseninek kell jelen lennie a városállamban, hogy egymással versenghessenek: a zseni túlhatalma ellen a legnagyobb védőeszköz egy másik zseni, a zseni egyeduralmának megakadályozása. Nietzsche azonban emellett érvel, hogy az osztrakizmosz eredetileg csupán a legkiválóbbak féltékeny elűzése céljából alakult ki, s csak később vált alkalmassá a türannikus rendszerek kialakulásának megakadályozására. Lehetséges, hogy idővel demokratikus célokat szolgált, azonban a háttérben mindig ott munkált az irigység. Nietzsche azt is hozzá teszi, hogy maga a kivételes zseni is kereste az alábukását: mivel hozzá méltó emberi ellenfelet már nem talált, az isteneket hívta ki, akik pedig lesújtottak rá az elkövetett hübriszért.³⁴

AZ OSZTRAKISZMOSZ PSZICHÉS JELENSÉGE

Joggal merül fel a kérdés, hogy az imént bemutatott osztrakizmosznak mi a köze a korábban tárgyalt kirekesztés elméletéhez, illetve a tanulmány keretét adó civilizációs problémafelvetéshez. Világos persze, hogy a cserépszavazás görög gyakorlata (amely lényegét tekintve mégiscsak száműzés) nyugodtan interpretálható a kirekesztés egy eseteként, ennyiben az itt történi szerepeltetése teljességgel relevánsnak tűnik. Ettől persze még nem világos, hogy miért is élvez elsőbbséget a társas kirekesztés más történeti eseteivel szemben: ennek oka részben az angol nyelv sajátosságainak (is) köszönhető. A kirekesztéssel foglalkozó szakirodalom a társas elkülönítés egy sajátos eseteként emlegeti az osztrakizmoszt, azonban az angol *ostracism* kifejezés arra a magatartásra utal, amikor adott csoportban a tagok egyik személlyel

---

³² Nietzsche, F.: *A homéroszi versengés*. id. kiad. 56.

³³ Nietzsche, F.: *A homéroszi versengés*. id. kiad. 57.

³⁴ Nietzsche, F.: *A homéroszi versengés*. id. kiad. 58.

szemben úgy viselkednek, mintha az nem lenne jelen. Bár a társadalomtudományi műszóként alkalmazott terminus eredetileg valóban a görög cserépszavazás intézményére utalt,³⁵ ma már a másik személy ignorálása használatos kifejezés. Az így értett osztrakizmosznak is több típusát lehet elkülöníteni (többféle taxonómia alapján), például aszerint, hogy nevelő célzatú gyakorlatról (szülő, tanár esetében), vagy kifejezetten büntető, fenyegető eljárásról van-e szó. Az ignorálásnak súlyos pszichés következményei lehetnek, például fenyegetheti a (korábban a kirekesztés kapcsán már említett) kötődés, magabiztosság, kontroll és az értelmes létezés iránti szükségletünket, amelyek kockázatával kapcsolatban empirikus kutatásokat is végeztek.³⁶ Esetünkben fontosabb azonban, hogy az osztrakizmosz a halál egy metaforájaként jelenik meg: nem csupán arról van szó, hogy az ignorálttal szemben úgy viselkednek, mintha (már) nem létezne, hanem az így kirekesztett a szociális halál állapotához kerülhet közel a szükséges társas igények ki nem elégítése révén.³⁷

Ezt a jelenséget érzékelteti az amish vallási közösségre jellemző eljárás-mód. Náluk kiátkozással jár, ha valaki a közösségből tartósan ellentmond az egyházi szabályoknak, ha elhagyja a gyülekezetet, és csatlakozik egy másikhoz, vagy házasságot köt az egyházon kívüli személlyel. A kiátkozás egy speciális ceremónia keretében történik. Mintha egy temetésről lenne szó, az illetőt meggyászolják, és mintha halott lenne, minden kapcsolatot meg kell vele szakítani. Azonban van arra lehetőség, hogy a kiátkozott személy visszerüljön a közösséghez: megfelelő bűnbánatot kell tanúsítani.³⁸

Miután több szempontot ismertettünk és néhány elméletet vázoltunk, már láthatóvá válik, hogy a cserépszavazás mögött milyen mélyebb, lelki jelenségek munkálkodhattak. A pszichés szempontok figyelembevételével árnyalható az a politikai kép, amely elsősorban egy demokratikus intézményt lát a cserépszavazásban. Nem csupán arról van szó, hogy az osztrakizmosz alkalmazásával a zsarnokságra törő vezéreket akarták megfékezni, hanem ezzel próbálták az iránta érzett agresszív indulataikat szublimált formában kiélni. Ennek az attitűdnek egy jellegzetes szimptomája az is, hogy a cserépszavazással sújtott egyén gyakran vált a humor és a vígjátékírók céltáblá-

---

³⁵ Case, T. I., Williams, K. D.: Ostracism: A Metaphor for Death. In: Greenberg, J., Koole, S. L., Pyszczynski, T. (Szerkesztette): *Handbook of Experimental Existential Psychology*. New York, Guilford Press, 2004. 337.

³⁶ Case, T. I., Williams, K. D.: *Ostracism: A Metaphor for Death*. id. kiad. 340-341.

³⁷ Case, T. I., Williams, K. D.: *Ostracism: A Metaphor for Death*. id. kiad. 345.

³⁸ Erről részletesebben lásd: Varga Rita: A halott-metaforák szerepe a társadalmi kirekesztés folyamatában. In: Keresztes Gábor (Szerkesztette): *Tavaszi Szél konferenciakötet*. II. kötet. Budapest, DOSz, 2013. 619-624.

jává.³⁹ A kimagasló egyén, aki hatalom, pénz és a nők⁴⁰ birtokosa volt, útjában állt a többieknek, hogy ilyen irányú szükségleteiket ők is kellően kielégíthessék, illetve ahogy Nietzsche kapcsán láttuk, az egészséges versengést is megakasztotta. A mindenki más képességeiben és sikereiben messze felülmúló személyt, mivel érdemben nem lehetett vele versenyre kelni, hasonló pozícióban látták, mint a felettes énként is funkcionáló apát. A vele szembeni irigységet valamilyen módon ki kellett élniük. A cserépszavazás révén a totemlakomák szintjét meghaladva, vérontás nélkül, reverzibilis formában sikerült az apát legyőzniük, mellesleg a demokráciát is megvédeniük, és ezzel újabb lépést tenniük a civilizált élet felé, még ha nem is ez volt az alapvető szándékuk. Természetesen nem azt mondjuk ezzel, hogy a cserépszavazás teremtette meg a kultúránkat, vagy hogy kikerülhetetlen mérföldkő volt a civilizáció létrejöttében, de az osztrakiszomosz jelenségében világosan tetten érhető, hogy az elhárító mechanizmusok révén miként szelídül meg az eredeti és adekvát választörekvés. Végezetül azért érdemes felvetni a kérdést, hogy ha a civilizáció valóban csak ilyen áron jöhet létre, akkor az emberi pszichében hol csapódik mind ez le. Nem beszélve arról, hogy a koncepció érvényessége nagyrészt azon múlik, hogy el tudjuk-e fogadni a pszichés egyedfejlődés analógiájára felépített, freudi történelmi fejlődésgondolatot.

---

³⁹ Plutarkhosz: Periklész. In. Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. I. kötet. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 341.

⁴⁰ Plutarkhosz: *Periklész*. id. kiad. 341.